

**УКРАЇНСЬКА ПИСЬМЕННИЦЬКА ПУБЛІЦИСТИКА
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

У статті досліджено історично закономірні та ідеологічно деструктивні тенденції існування офіційної та опозиційної письменницької публіцистики в замкнутій тоталітарній державі 1942–1945 рр. у контексті потенційного поглиблення в ній демократичних свобод, виходу на глобальні загальнолюдські проблеми.

Ключові слова: публіцистика, війна, тоталітаризм, демократизація, глобалізація.

Ihor Pavlyuk. Ukrainian literary journalism of the second half of World War II

The article investigates historical patterns and ideologically destructive tendencies of the formal journalism and its literary opposition in the locked totalitarian state system in 1942–1945. The author considers journalism's potential of focusing on democratic freedoms and global human problems.

Key words: journalism, war, totalitarianism, democratization, globalization.

Зі створенням 20 серпня 1941 р. Райхскомісаріату у Рівному, Волинь і Полісся стали тереном діяльності українського резистенсу (“Поліська Січ”, “Українська Повстанська Армія”, створена центральним проводом ОУН), який воював на два фронти, а з весни 1944 р. був знову скерований проти більшовиків. Адміністративно Райхскомісаріат поділявся на “генеральбецірки” з генералкомісарами на чолі, а ті – на “крайзи”, очолювані гебітскомісарами. Місцева адміністрація складалася з районних міських управ та сільських старост. Українська допоміжна поліція підпорядковувалась німецькій поліції та німецькій цивільній владі. В економічному плані Райхскомісаріат було перетворено на німецьку колонію, яка входила в обсяг німецького Lebensraum (життєвого простору) і мала бути джерелом харчів та робочої сили. Промисловість німці не відбудовували, за винятком галузей, пов’язаних із видобутком деяких видів сировини, приміром, марганцю.

Усі культурні товариства, як і “Просвіта”, були ліквідовані. Дозволялася лише початкова освіта. Наукові установи, бібліотеки, музеї закрили. Відновила свою діяльність УАПЦ (Українська Автокефальна Православна Церква), Автономна Православна Церква. Але німці дискримінували національну автокефальну церкву, фаворизуючи Автономній, що визнавала Московську патріархію [5, 122, 123].

У таких умовах легальна колаборантська та радянська преса часів німецької окупації були чи не єдиним, нехай і спотвореним німецькою та радянською пропагандами, українським вікном у світ. Газети могли тільки вихвалити окупаційні режими і сприяти вербуванню українських робітників до Німеччини. Справжній національний дух у ній жорстоко присікався як фашистами, так і радянськими державними органами: так було зі спробою О. Теліги, І. Рогача, О. Чемеринського видавати у Києві “Українське слово” та “Літаври”, У. Самчука й І. Тиктора заснувати українське фундаментальне видавництво на Волині (газета “Волинь”), “Україною в огні” О. Довженка.

З ліквідацією обома тоталітарними режимами (гітлерівським і сталінським) осіб, організацій і партій, котрі в середовищі західних українців були виразниками ліберально-центристських тенденцій, залишалася лише одна політична організація – підпільна мережа ОУН, про яку вже 22 грудня 1942 р. начальник поліції безпеки та СД таємно доповідав у Берлін, зокрема, про те, що “на думку керівника руху Бандери, німецький вермахт треба вважати головним ворогом України. Керівні кола ОУН не вірять у перемогу Німеччини над Радянською Росією. Німеччина буде такою мірою ослаблена, що не зможе продовжувати війну. Скориставшись цією ситуацією, армія, створена з українців, зможе завдати нищівного удару по німецьких збройних силах і

створити незалежну Українську державу. Створенню цієї держави не зможе перешкодити і Росія, знесилена після поразки у війні проти Німеччини...” (Цит. за кн.: Гордасевич Г. Степан Бандера: людина і міф. – Вид. третє, допов. – Львів: ЛА “Піраміда”, 2001. – 208 с.).

Підпільна преса, видання якої було пов’язане з українськими збройними з’єднаннями “Поліська Січ”, згодом УПА, а також радянськими партизанськими загонами, – окреме україномовне, національне джерело інформації в тих умовах.

Щодо радянських ЗМІ другого періоду війни, то, наприклад, працюючи на радіостанції “Радянська Україна” із П.Панчем, молодий тоді поет-гуморист Д.Білоус подавав слухачеві і читачеві лаконічні, формально прості віршовані народно-розмовні смішинки, жарти, дотепи, як-от “Відповіді по суті”: *“Німці тлюють додому, – каже наш Микита. – Б’ють їх добре: от у чому собака зарита!”* (Перець. – 1945. №5–6).

До коротких сатирично-публіцистичних, контрпропагандистських форм звертався і коментатор на радіостанції імені Тараса Шевченка Я.Галан, чії полемічно-викривальні памфлети, фейлетони склали збірку “Фронт в ефірі” (1943), де предметом його розвінчувань була вся геббельсівська пропаганда, (“Пірати ефіру”), тотальний фашистський геноцид, упроваджуваний в Україні, Польщі (“Канібали”, “Треблінка”). Водночас, як відомо, Я.Галан – комуніст-публіцист – із не меншим запалом боровся з “українським буржуазним націоналізмом”, що також сумнозвісно свідчить про трагічну боротьбу українців в умовах бездержавності на кількох фронтах і на громадянському (українці проти українців) включно.

За цих, здавалося б, негумористичних воєнних буднів відновлено вихід журналу сатириків і гумористів “Перець” (1941 р., редактор Л. Паламарчук), який об’єднував творчі роботи, пошуки репрезентантів мистецтва сміху. У зверненні до читачів редакція журналу проголошувала від імені Перця: “Піднімаю руку й присягаюся: тримати себе завжди сухим і гірким, чесно, не зважаючи на особи, перчити й приперчувати...”... “різних нечестивців, як-от бракоробів, бюрократів, обіцяльників, казнокрадів, базік, п’яниць, хвальків й ін.” А вже із п’ятого числа журналові довелося налаштуватися на боротьбу із серйознішим ворогом, ніж обіцяльники: розпочалась війна.

Організована різними політичними силами, пропагандистсько-публіцистична війна не обмежувалася лише різножанровими виступами широко ангажувалися твори класиків української літератури – Т.Шевченка, Лесі Українки, І.Франка, Ольги Кобилянської, Б.Грінченка, Б.Лепкого, М.Костомарова та інших письменників-класиків. У ворогуючих між собою пропагандистських та контрпропагандистських виданнях опубліковано іноді ті ж самі їхні твори лише з іншими коментарями та ідейно-політичними акцентами. Так “публікації про Кобзаря та його твори друкувала газета “Волинь” (1941–1944), яку “редагувала колегія за проводом Уласа Самчука”: “Т.Шевченко і церква” (Волинь. – 1942. – Ч. 20. – С. 2), Пилип Павлюк – “Т.Шевченко про освіту і виховання” (Волинь. – 1942. – Ч. 27). Серед представницьких матеріалів “Української дитини”, яка виходила у світ в 1942 р. разом із двотижневиком “Українка”, призначеним для українського жіноцтва, стаття “Шевченко до українських дітей” (ч. 3.) [8, 17], а “перше число камінь-каширської “районки” – “Ленінський шлях”, у якій поруч із портретами Й.Сталіна надруковані вірші В.Сосюри, В.Маяковського, П.Тичини про Леніна, приказки і прислів’я про Леніна, Сталіна. Серед письменників, біографії яких репрезентовані у газеті – Ольга Кобилянська, Ромен Роллан, Олександр Пушкін, Якуб Колас” [8, 113].

У найтяжчі місяці війни (1942 р.) компартійна влада, усвідомлюючи весь трагізм ситуації на фронті (німці підійшли до Москви), поступалася “класовими

принципами” і компромісно мирилася із письменницькими зверненнями у творах не лише до “радянського”, а й до українського національного патріотизму, пробуджувати у “братів і сестер” (вислів самого “вождя” – Й. Сталіна) національну самосвідомість, почуття гордості не тільки за “великі завоювання Великого Жовтня”, а й за свою козацьку минувшину. Українські письменники-публіцисти у своїй творчості воєнних літ використовували гуманістичний досвід попередніх епох, зверталися до народних джерел, фольклору, шукаючи опори в історичних аналогіях, загальнолюдських, навіть релігійних цінностях (у роки війни компартійна цензура на це дивилася за вказівкою Й. Сталіна лояльніше), тому тогочасних художніх творах романтично-епічно оживають, гіперболізуються образи “Слова о полку Ігоревім”, Лаври, Золотих воріт, Софії, Дніпра, богатиря Іллі Муромця.

Публіцисти інкрустували у твори “на злобу дня” героїчні факти української історії, визвольно-патріотичної боротьби, “іменем великих синів України” благословляли народ на боротьбу з фашистами за шляхетні ідеали предків. “Благородні тіні борців за діло народ не були незримо присутні в бійцівських лавах. Северин Наливайко, Богдан Хмельницький, Іван Богун, Максим Кривоніс, Іван Гонта, Устим Кармалюк, Олекса Довбуш, Тарас Шевченко, Григорій Котовський, Олександр Пархоменко – лицарі великої правди і героїства!”, – писав у цей час Ю.Яновський у статті “За кожен п’ядь землі!”. М.Бажан у ці роки написав поему “Данило Галицький”, І.Кочерга – драму “Ярослав Мудрий”, О.Копиленко – “Чому не гаснуть зорі”, Л.Смілянський – п’єсу “Мужицький посол”, П.Панч – роман “Запорожці”, нарис “Рідна земля”, де письменник-публіцист устами головного героя – Нестора Завади – глаголить: “Рука тому всохне, хто подасть напитися ворогові, ясного сонця не побачить той, хто в серце впустисть жалість, у кого уста складуться в посмішку, хто з фашистом вкусить хліба або здасться на любов. Тільки ненависть, тільки помсту, тільки смерть мусить зустріти ворог на радянській землі!”

Безсумнівно, виразні елементи публіцистично-агітаційного стилю і загалом публіцистичний настрій драматургії воєнного часу, найбільш виразні репрезентанти якої, крім вищеназваних, – ідеологічно-стратегічна п’єса О.Корнійчука “Фронт” (первісна назва – “Правда побеждает”), Хрещатий яр” (“Генерал Ватутін”) Л.Дмитерка, “Вірність і зрада” (“Мати”) Ю.Мокрієва, “Початок битви” (“Генерал Сербиченко”) Л. Первомайського, “Син династії” Ю.Яновського, п’єса Г. Плоткіна “Одеса”, віршована драма О.Левади “Шлях на Україну”...

Всі вони створені у стилі “соціалістичного реалізму” для інсценізації перемоги “геніального стратега”, пафосні, ностальгічно ліричні, по-солдатськи гумористичні (“Дурень” В.Суходольського), а репліки сірошинельних героїв-бійців, звернені до глядача, як правило, зодягнутого у такі ж само шинелі, звучали, як ідеологічно-закличне, переважно схематичне, слово політрука перед боєм, адже у цьому жанрі було найважче ховати неугідні цензурі підтексти.

У цей час літературна творчість, текстобіографії навіть зарубіжних письменників стають заручниками боротьби ідеологій. Тому політичним забарвленням пройняті публіцистичні статті про Ф.Достоевського, А.Міцкевича, О.Пушкіна, Л.Толстого, І.Аксакова. В публіцистиці українськомовної окупаційної преси часто згадувані імена В.Шекспіра, М.Сервантеса, К.Гамсуна, А.Моруа, Дю Гарта, Г.Гавптмана.

Радянські публіцисти, акцентуючи увагу на справедливості, священності війни, на любові до “радянської Батьківщини”, викриваючи загарбницьку, антилюдську суть німецького фашизму, мусили замовчувати подібні дії сталінської влади, яка помістила у спецсхови справжню національну історію, літературу, а до ГУЛАГівських таборів – неугідних її митців. Такі ідеологічні інформаційні прогалини намагалися компенсувати публіцисти-колаборанти та національно свідомі публіцистика ОУН-УПА.

У типово антибільшовицькій статті “Як советський уряд вербує мистців” (Волинь. – 1943. – Ч. 5. – С. 3) “відомий літературний критик Іванов-Розумник, якому довелося чверть століття жити під большевицьким ярмом, опублікував цілу низку цікавих статей. Це справжній мартиролог письменників, що загинули в СРСР. Автор оповідає, як відомі поети Сологуб, Єсенін, Гумільов та багато інших загинули від морального гніту, або й просто фізично були знищені большевиками” [8, 67].

Разом із пресою (газетами, журналами, стіннівками, “бойовими листками”, агітаційними листівками) активним технічним засобом ідейно-патріотичних, публіцистичних за суттю матеріалів у час війни було радіо. З кінця 1941 р. до середини 1944 р. з Москви транслювалися українською мовою передачі радіостанції “Радянська Україна” (тут працювали Д.Білоус О.Копиленко, П.Панч). У Саратові рупором радянської пропаганди була радіостанція ім. Тараса Шевченка (ім'я Кобзаря, як бачимо, вдало використане і з цією метою), де серед співробітників якої письменники-публіцисти Я.Галан, К.Гордієнко, В.Владко, І.Цюпа. З травня 1943 р. до лютого 1944 р. публіцистично-агітаційним джерелом була пересувна прифронтна радіостанція “Дніпро”. Українські радянські письменники із публіцистичними різножанровими творами (від віршів – до агітаційних статей) виступали на трансльованих по радіо антифашистських мітингах (в листопаді 1941 і серпні 1942 рр. в Саратові; у травні 1943 р. в Москві і, у лютому 1944 р. у Києві).

Із другого боку барикад у харківській колаборантській газеті “Нова Україна” кілька місяців співпрацювали А.Любченко, Ю.Шевельов. Тут же, у Харкові (потім у Кіровограді, 1942–1943 рр.), під редагуванням В.Домонтовича і протегуванням Відділу пропаганди німецької армії в Україні вийшло три номери літературного журналу “Український засів”. На західній Україні, у Львові, щомісяця виходив друком часопис “Наші дні”, функціонувало “Українське видавництво”, на курсі якого перемагали публіцистичні за настроєм твори І.Багряного (“Тигролови”), Т.Осьмачки (“Старший боярин”), У.Самчука “Юність Василя Шеремета”. У Берліні – часопис Українського Національного Об'єднання “Український вісник”, у Празі – журнал “Пробоем”, на сторінках якого друкувалися члени закордонного проводу ОУН Д. Андрієвський, В. Мартинець, Є.Онацький, Я.Стецько, М.Сціборський, О.Чемеринський. Активізувала альтернативний радянському літературний процес газета “Краківські вісті”. Отже, українськомовний літературний процес, попри ідеологічну цензуру, утиски й переслідування окупаційних режимів, продовжував існувати. Хоча на початку 1944 р. ці (нерадянські) періодичні органи закономірно перестали виходити у світ, а митці, твори яких репрезентовані в них, емігрували.

Радянська ж художня публіцистика часу війни репрезентована насамперед творчістю О.Довженка, його читаними по радіо, друкowanими у пресі, окремими книжками у серії “Фронт і тил” об'єктивно правдивими, романтично-експресивними оповіданнями “Відступник”, “На колючому дроті” (1942), “Ніч перед боєм”, “Стій, смерть, зупинись!”, “Мати” (1943). Писані у цей час, знакові тепер, повісті О. Довженка, на жаль, через відомі ідеологічні причини – конкретно-національну проблематику, безкомпромісну пророчу сміливість у постановці соціально-політичних проблем – були опубліковані після війни, уже в постсталінський період: “Україна в огні” (1943, опублікована в 1966 р.), – заборонений Й. Сталіним у листопаді 1943 р. перший в українській літературі критичний твір про початковий, найтяжчий, період війни – масовий відступ радянської армії, період німецько-фашистської окупації України, “Повість полум'яних літ” (1945, опублікована в 1957 р.), які стали одними з найвагоміших творів україномовної воєнної епіки. Самому ж опальному автору “України в огні”, як відомо, заборонили повернутися з Москви в Україну, керувати київською кіностудією.

Безпосередньо на війні О. Довженко публічно, та у своєму “Щоденнику” із публіцистичним запалом, у майстерній художній формі викривав брехливість та догматичну зашореність комуністичних бюрократів та сталінсько-ждановських ідеологів (“Є дві правди. Одна дійсна, реальна правда. Друга – вигадана, неіснуюча, така, якою хотіли б її бачити. Вона вважатиметься за дійсну, а дійсна за ворожий наклеп” (18 листопада 1942 р.), нарікаючи на те, що майже за півроку перебування на фронті його “мало й неохоче залучали до праці”, і вважав це “просто глумом” над собою, хоча газета “За Радянську Україну!”, на його думку, була вкрай слабкою, бо лише “інформує, але не орієнтує, не підтримує дух народу-мученика в повній мірі, бо в газеті сидять, да простить мене Бог, холодні люди...”, які тільки й знають викрики “Брати і сестри!”, а цього “замало”. В одному з листів до дружини, відомої актриси Ю.Солнцевої він зізнавався: “Я пишу статті для фронтних газет. Це також зброя, і така потрібна, що ти навіть не уявляєш”. Писав він у своєму щоденнику 12 липня 1942 р. і про відсутність об’єктивної, правдивої інформації у засобах масової інформації (особливо на початку війни) про стратегічні й тактичні помилки радянського партійного та військового керівництва та його злочинні промахи, дефіцит якої письменники-публіцисти компенсували емоційними та лайливими епітетами на адресу ворога, а також вдавалися до ура-патріотичних закликів, адресованих самим собі, радянському народові та радянській армії. Що ж до мовчанки офіційними пресовими органами пропаганди про стратегічні і тактичні помилки радянського партійного та військового керівництва та злочинних промахів: “А в пресі вже рік ні слова критики, ні слова перестороги, нічогісінько. Цілковитий “грим-победи, роздавайся!”. Стид і сором! Ворог тремтить! Ворог боягуз і прочіє брехні”.

Кращі тогочасні публіцисти, як і О.Довженко, розуміли, що для успішної боротьби із ворогом вартувало якнайшвидше звільнитися од благодюшних та наївних уявлень про німецьких фашистів, застерігати весь народ і армію від марних сподівань на класову солідарність з німецькими трудящими, нібито силоміць одягнених у сіру уніформу і відправлених на фронт. Саме розвінчанню таких облудних ілюзій, створених офіційною радянською пропагандою на початку війни, проти чого боровся у своїх публіцистичних творах сам О. Довженко, який, зокрема, занотував у “Щоденнику” 2 липня 1942 р.: “Виходить так, читаючи наші газети, що всі німці тільки й думають, як би скоріше здох Гітлер і скінчилася війна. Ми кричимо в газетах: ненавидьте німців. Чого ж їх ненавидіти, коли щодня в зведеннях інформбюро ми читаємо протилежне: щодня бідні німці пишуть, що війни не хочуть і не вірять у перемогу. За що ж їх ненавидіти? їх жаліти хочеться. Так виходить? Яка убога, беззуба і невинахідлива наша пропаганда, мертва і слабкодуха, боязка і жалюгідна...”.

Приклад заклично-патріотичного, емоційного стилю публіцистики цього часу, – нотатки О. Кундзіча “Нескорена Україна”, де читаємо: “Не можна не любити цю Україну; не можна не прагнути до її визволення, – хто б ти не був, до якої нації ти не належав би, але побачивши ці росяні ранки на селах... Ой, гиля, гиля, гусоньки, на став!.. Жене дівчина гуси, а ставок парує, і дерева в квіту, і чути пісню, почувши ці співи, подружившись з цими людьми, – хто б ти не був, – ти полюбиш цей край”, висловлювання героя нарису Ю.Яновського “Коваль”: “Німця не бери на благородство. Він стерво і ворюга. Його мозок обкипів чорною кров’ю. Спочатку його треба сколоти, а потім розмовляти. Коли не встиг колоти – стріляй... І, головне, будьмо спокійні. Нічого хвилюватися. Наша справа чесна. Ми в себе дома”.

Тому, як бачимо, талановиті письменники-публіцисти, військові кореспонденти у воєнний час не лише ілюстрували та популяризували “мудрі вказівки” “геніального стратега” Й.Сталіна та його партійного оточення, а й показали справжню небезпеку німецько-фашистської нападу, об’єднували і представників різних національностей єдиної держави для згуртованої боротьби проти

окупантів, допомагали людям не піддатися паніці й водночас реально оцінювати співвідношення сил у цій, світовій, війні, а не слухати й читати псевдооптимістичні твердження окремих публіцистів про “слабкість” німецького тилу, хвалювати запевнення про “швидку і нищівну відсіч, яку фашистські загарбники одержать від “доблесної радянської армії”. Хоча таким войовничим пафосом наповнені різножанрові (в основному нариси та статті) публіцистичні виступи і самого О.Довженка (“Ворог буде розгромлений”, “Велике товариство”, “Лист до німецького офіцера”), а також П.Тичини (“Помсти катам, помсти!”), М.Рильського (“Народ безсмертний”), М.Бажана (“Били, б’ємо і будемо бити!”), Ванди Василевської (“Ненависть”, “Коричневий хижак”).

Поступово інерція передвоєнних бравурних настроїв і мотивів та агітаційно-публіцистична поезія узагальнено-піднесеного звучання, пафосу трансформуються в усвідомлення ліричного героя як частини єдності індивідуальностей, що через мужність перед лицем смерті спростовувала сталінську теорію “гвинтика”, повертала собі право бути особистістю, реальною людиною. Саме такі тенденції вимальовуються в різних стильових течіях та жанрах тогочасної публіцистики, де фольклоризм, документалізм як формозмістові елементи тексту із традиційного стильового соцреалістичного канону перетворюється на окремі повноцінні художні засоби, урізноманітнюючи тим самим стильові пошуки в різних жанрах, воскресіння забутої уваги до естетичної категорії художньо-публіцистичних творів.

Виразна ілюстрація цього – “Сталінградський зошит” М. Бажана (1942) із його філософсько-психологічними проникненнями у феномен сміливості, природу страху перед смертю, ейфорією і депресією, усій складній гамі суперечливих людських почувань, які раніше підлягали плакатній редукції. Талановиті публіцисти зображують війну вже не лише як героїчний порив народу, а як щоденну смертельно важку роботу: *“Б’ють гармати, падає сніг з малиника. Глухо б’ють. Ми звикли вже до них, як до тканинної годинника”*, – читаємо у збірці І. Неходи “Лісові оселі” (1944).

Провідним жанром громадянської лірики після 1942 р. став сюжетний вірш, балада, які розвивали А.Малишко, П.Воронько, Л.Первомайський, де між печаллю і радістю конкретної людини і Вітчизною з великої букви зникає дистанція “дистанція страху”, боязнь сказати щось “не так”. Тобто публіцистика стає інтимнішою, а інтимна лірика публіцистичнішою у первинному значенні цього слова: “Містить фактичні дані про різні прояви життя суспільства, емоційні оцінки з точки зору соціально-політичних ідеалів автора, а також уявлення про методи і засоби досягнення цих ідеалів, сприяє формуванню громадської думки, ідеологічної атмосфери у суспільстві...”. Виразний приклад цього олюднення, офілософичення публіцистики – патріотично-довірливі вірші “Україна” П.Воронька, “Київ” А.Малишка, “Моєму краю” М.Рильського, “Коли додому я прийду” В.Сосюри, “Я утверждаюсь” (1943) П.Тичини із рядками: *“Я єсть народ, якого правди сила ніким звоєвана ще не була...”*. Сильний єдиний народ постає з індивідуальних доль, а тому не губиться в абстракції.

Окремим публіцистичним фронтовим явищем воєнних років була партійно-комуністична преса для радянських партизанів і населення тимчасово окупованих областей України, зокрема газета “За Радянську Україну”, перший номер якої вийшов 31 липня 1941 р. До складу редколегії входили В.Василевська, О.Корнійчук, а редактором був М.Бажан, згадуваний вірш якого “Клятва” із рядками *“В нас клятва єдина і воля єдина, / Єдиний в нас клич і порив: / Ніколи, ніколи не буде Вкраїна / Рабою німецьких катів!”* був популярним, як і його найвизначніший твір періоду війни – поема “Данило Галицький” (1942), яка попри офіційне патріотично-агітаційне звучання має і незалежну від умов створення естетичну цінність як ретельна розробка конкретної історичної теми.

У 1943 р. письменник-публіцист брав участь у боях за річку Волгу, створивши у циклі віршів “Сталінградський зошит” монументальний образ оборонців міста. А на загальному зібранні Академії Наук УРСР, що відбулося на четвертому дні війни, виступали О.Довженко, О.Корнійчук, М.Рильський, прийняли резолюцію на підтримку “священної вітчизняної війни за цілість держави, за політичну незалежність, за честь і свободу”. М. Бажан зачепив ще й тему “визволеної Західної України”, з її антирадянським українським націоналізмом, який поет назвав “агентурою Гітлера”, вказавши, що марна була надія Гітлера на цю “п’яту колону”: “Завдяки мудрості партії і нашого вождя товариша Сталіна ми заздальгідь вибили з рук фашистів то оружжя. Розгром українського націоналізму – велика перемога” [7].

Із тих пір, виконуючи волю радянського керівництва та виражаючи компартійну позицію його представників у КП(б)У, такі письменники як М. Бажан, С. Воскресасенко, П. Тичина, Ю. Смолич, С. Олійник усіма засобами публіцистики “викривали” “сепаратистську” діяльність націонал-патріотів, агресивно означаючи їх найобразливішими, найдошкульнішими епітетами: “мерзенні зрадники, “запроданці”, “лакузи”, “бандерівські виродки” тощо.

З неприхованою ненавистю, переконливістю таврував “жовтоблакітних прислужників фашизму”, обзиваючи їх “лицарями чорної руки”, “шавками з фашистської псарні”, і Я.Галан у памфлетах та фейлетонах: “Люди, без Батьківщини”, “Збунтовані смердякови”, “Школа холуїв”, “Собача служба”, “Від Петлюри до Петлюри” та ін. Засвідчити свою лояльність до радвлади і “чистоту своїх помислів” змушений був і Остап Вишня, який щойно повернувся із таборів ГУЛАГу. У збірці фейлетонів “Самостійна дірка” – (1945) він таврував бандерівців, мельниківців, бульбівців, інших “кривавих різунів і вішальників”...

Тобто, як свідчить історія, українці в цій війні воювали не лише на два фронти, а й між собою (“радянські партизани часто вступали у сутички з УПА, намагаючись ліквідувати її провід і підірвати базу підтримки” [5, 123–24], тому про радянизацію ж Західної України О. Довженко у “Щоденнику” зазначив: “Про цю трагедію написати б роман, на тисячі три градусів температури і вилити в нього увесь свій біль, усю тугу, усі свої скорботи” [4, 132, 198].

Загалом же українська радянська інтелігенція мовчала на цю тему, публічно поділяючи “єдиноправильну думку” компартійного керівництва і “великого вождя усіх часів і народів” – Й.Сталіна, хоча, звичайно, прилюдна заява М.Бажана про радянську перемогу над українським націоналізмом була передчасною, а озвучений ним офіційний наступ на український націоналізм означав, що на відміну від російського шовінізму, який сталінський режим збирався спрямувати у вигідне патріотичне русло у війні з Німеччиною, залишався активно ворожим та об’єктом планомірної нищівної кампанії. Українцям на війні дозволявся патріотизм лише радянського кшталту, тому 6 липня 1941 р. компартійно-державне керівництво України звернулося із закликком “До українського народу” боротися за “рідну Україну” [2].

Хоча вже, звичайно, незалежно від неї, різножанрову публіцистику антифашистського опору творили і українські неарадянські поети, зовнішні та внутрішні емігранти, серед яких Б.Кравців, Є.Маланюк, Олена Теліга, О.Ольжич.

Активній політичній діяльності на окупованій німцями території України організації збройної відсічі ворогові сприяла альтернативна прорадянській – “підпільна” українськомовна та україномовна публіцистика, яка підтримувала розвиток і утвердження національних пріоритетів. У її творенні брала участь західноукраїнська національно свідомо інтелігенція, чия публіцистика (найчастіше у формі безіменних звернень, відозв, листівок, закликів) стала дієвою пропагандистською зброєю ОУН-УПА. Так, у листівці “Звернення до українських націоналістів з нагоди першої річниці проголошення незалежної

Української держави у Львові 30 червня 1942 року”, зокрема, зазначено: “...Ми ніколи не розміняємо нашу свободу на шмат Хліба іноземного загарбника на “нову вищу культуру” чи на антилюдську ідею. Ми бажаємо мати свою власну культуру, свій власний хліб, ми хочемо бути вільними і щасливими... Що б не відбувалося на Україні, якими б не були ідеї та теорії, що намагатимуться нам нав’язати чужоземні загарбники, український народ ніколи не зіб’ється зі свого істинного шляху. Ще не вмерла Україна!” [6, 578].

Із цієї відозви видно явний україноцентричний напрямок діяльності націоналістичних патріотичних українських організацій, які і радянська, і німецька влади вважали ворожими собі і ультранаціоналістичними, адже 20 серпня 1942 р. начальник німецької поліції безпеки та СД, доповідаючи у Берлін про український рух опору, наголошував на тому, що “у Рейхкомісаріаті України рух Бандери продовжує докладати зусиль для впливу на українське населення через поширення пропагандистських листівок”, навівши для наочної переконливості уривок із перехопленої української публіцистичної листівки “Україна”, в якій, зокрема, зазначалося: “Під час війни вороги нашого народу завжди вимагали спокою, обіцяючи краще життя. Але щоразу після бурі вони забували свої обіцянки, мучили український народ і намагались задушити національне почуття та потяг до незалежності. Наївними є ті, хто вірять, що чужинець дасть їм свободу та незалежність. Хіба “визволителі” 1941 року не зробили те ж саме? Вони віддали Галичину до Генерального Губернаторства, а Одесу разом з Дністровським районом до Румунії” [10, 70].

Тому для війни “на два фронти” (проти “комуно-більшовизму”, і проти “німецького націонал-соціалізму”, тобто і проти СРСР, і проти цинічно проголошеної німцями “Вільної Європи”) під час війни на окупованій території була створена дієва, розгалужена мережа преси: 189 газет і журналів – друкованих ідеологічно-публіцистичних органів ОУН-УПА. У Карпатах Дрогобицький обласний провід ОУН організував підпільну друкарню під назвою “Техланка ім. Лопатинського”. Тут видавалися орган проводу ОУН – журнал “Ідея і Чин”, часописи “За українську державу”, “Літопис УПА”, бюлетень “День у день”, сатиричний журнал “Український перець” тощо. Підпільна друкарня В Карпатах з характерною назвою “Смерть сталінсько-гітлерівським катом” друкувала брошури про керівників українського повстанського руху та героїв-підпільників, котрі боролися з окупантами різних мастей [3, 12] спочатку з гітлерівським окупаційним режимом, а потім – зі сталінсько-беріївським.

Таку національно-патріотичну, пропагандистсько-публіцистичну діяльність ОУН-УПА різко засуджували в Радянській Україні, як “ганебну і криваву сторінку” історії України, антинародну діяльність “найлютіших ворогів українського народу”, “буржуазних українсько-німецьких націоналістів”. Роздратована незламністю учасників ОУН-УПА компартійна влада через офіційну пропаганду намагались скомпрометувати перед цілим світом і сфальсифікувати ідею повстанського руху, “претендентів на владу” в Україні. Тобто, знову ж таки, українські письменники-публіцисти, які не були представниками своєї, самостійної, української держави, у цій ситуації боролися одні з одними, що було на руку зовнішнім ворогам єдиної України.

Колаборантська ж українськомовна, але пронімецька преса, яка виходила на теренах окупованої України, силами ж українсько-, але далеко не завжди україномовних, публіцистів лише агітувала українське населення: а) їхати до Німеччини на роботу; б) боротися за “Великонімеччину і Фірера” зі зброєю в руках; в) горлала про перемоги німецької зброї скрізь і всюди навіть тоді, коли вона вже остаточно програла; г) лаяла “большевиків-жидів”, “Черчилля, Рузвельта, Сталіна”, пізніше – українців, ОУН-УПА, Україну [8, 248].

Тому серед основних публіцистичних тем у цей час – вічна тема невільництва, що постала на війні особливо актуально, адже за час фашистської окупації

близько двох мільйонів юнаків і дівчат з України силоміць вивезено на роботи до Німеччини як “остарбайтерів”, хоча німецька пропаганда намагалась приховати насильницький характер цих акцій, стверджуючи, що експортує лише “добровольців”. На численних реальних фактах радянські публіцисти показували долі українців-невільників: О. Левада у брошурі “Плач полонянок” (1943), К. Дубина у розділі книжки “778 трагічних днів Києва” під назвою “До Німеччини відправлялись ешелони з рабами”, М. Рильський у статті “Німецька неволя” (Известия. – 1943. – 23 мая), Ю. Яновський – “Ми чуємо вас!” (Известия. – 1944. – 9 сент.), С. Крижанівський – “Невольницькі плачі” (Україна. – 1944. – №1). Ця ж тема щемливо звучить у нарисах А. Шияна “Пропаші” та “Чуєш, брате мій!” (збірка “Не здаюсь!”, 1942), П. Усенка “Ревущина” (Радянська Україна. – 1943. – 13 лип.), М. Стельмаха “Свєгена-подолянка” (За честь Батьківщини! – 1945. – 3 лют.). У цих статтях, звичайно, не згадували про те, що тисячі інших українців, “братів і сестер”, “синів та дочок” розстріляних або репресованих, “розкуркулених” і засланих до Сибіру батьків, працювали у сталінсько-беріївських таборах ГУЛАГу. Тому разом із темою невольництва поставала в тогочасній публіцистиці і тема еміграції, чужини, адже з Німеччини, як і з радянських таборів українці при першій-ліпшій нагоді втікали, поневірялися “на розпутьях велелюдних”, долаючи кордони, шукали долю на різних континентах і там будували собі своє життя, наповнене почуттям ностальгії за Україною, але принаймні по-людськи забезпечене і відносно вільне.

Українські радянські поети на початок цієї загарбницької війни відгукнулися віршами, які мали підіймати дух співвітчизників, тому вже 30 червня 1941 р. у видавництві “Радянський письменник” був підписаний до друку рукопис збірки віршів “Пошади ворогу не буде!” (наклад 1200 примірників), де П. Тичина у вірші “Ми підемо на бій” пророкує близьку перемогу: *“Ворожа ставка – ой же буде бита: / Червона Армія – вся славою повита! / Ми пережемо! В нашій бо землі / Правда й сила, й Сталін у Кремлі”*, М. Бажан у сповненому праведного гніву вірші-агітці “Летить, орли!”, імовірно присвяченому радянським пілотам, зазначає: *“Штиком і танком, бомбою й снарядом / Ми смерть несем оскаженілим гадам, / Ми їх стріляєм, нищим ряд за рядом – / Нема рятунку кровожерним псам!”*, а М. Рильський у “Слові гніву”, переконує потенційного читача, що *“Ми – сталінська, непереможна сила, / Ми – заповіт священний”*, піддає ганьбі фашистів – завойовників світу, проти яких “стане до бою” “земля сама...”, хто “чеські білі села в пута куті повив”, “веселу Францію одяг у жалобу чорну”. Тут же вміщено не менш лозунгово-публіцистичні твори Леоніда Первомайського, Степана Крижанівського, Агати Турчинської та інших поетів.

Під час війни написані та вийшли друком відомі публіцистично-поетичні з патріотичною, оборонно-наступальною тематикою окремі збірки П. Тичини: “Ми йдемо на бій” (1941), “Перемагать і жить!”, “Тебе ми знищимо – чорт з тобою” (1942), “День настане” (1943).

“Великий Радянський народ” в офіційному тоді настрої “відданості сталінській партії і міжнаціональному єднанню трудящих”, із рядками *“З полів України, з грузинських садів, / З російського поля, з казахських степів / Росте-вирослає гартована рать, / Ніколи нікому її не зламати!”* вже 4 липня 1941 р. друкує “Літературна Україна”, а передрукують інші українські газети. А його ліричну поему “Слово про рідну матір”, Білецький, визначаючи ідею і жанр твору, називав “величним хоралом”, Л. Новиченко – “новітньою одою, в якій стверджувалась ідея безсмертя народу, нездоланності його духу”. Уперше вона прозвучала 29 листопада 1941 р. в Саратові на радіостанції ім. Т. Шевченка. Художня своєрідність цієї поеми у показі грізного й незламного “ми” (хто ми, звідки ми, якого роду-племені) – символу агітаційно-публіцистичної лірики через конкретизацію, відхід від плакатного загальника, талановиту зорієнтованість

на поетику давньоруського “Слова о полку Ігоревім”, наповнення її новими художньо-філософськими реаліями і деталями.

Військовим кореспондентом у Радянській Армії 1941–1944 рр. служив А.Малишко, який видав під час війни сім публіцистичних за змістом збірок поезій: “До бою вставайте!” (1941), “Україно моя!” (1942, виходила двічі), “Понад пожари” (1942), “Слово о полку” (1943), “Битва” (1943), “Полонянка” (1944), а також у 1941 р. написав героїко-трагічний цикл із п’яти віршів “Україно моя!” (*Україно моя, далі, грозами свіжо пропахлі, / Польова моя мрійнице. Крапля у сонці з весла. / Я віддам свою кров, свою силу і ніжність до / краплі, Щоб з пожару ти встала, тополею в небо росла.*) – одне з найяскравіших національних поетичних явищ воєнних років.

У час війни, в екстремальних окопних умовах закономірно публіцистика (закличне, агітаційне слово, “організатор почуттів мас” під гаслом “Все для фронту, все для Перемоги!”) стала основним жанром художньої літератури. Нарис, стаття, портретна зарисовка, репортаж, разом із дидактично-агітаційною, виконували й інформаційно-літописну місію, фіксуючи для історії подвиги безіменних учасників боїв. Фейлетон, памфлет реалізували сатирично-викривальні завдання, “на злобу дня” звертаючись безпосередньо до масового реципієнта, самими заголовками публіцистичних творів, виразно маркуючи їх бойовий зміст: “За все ми відплатим тобі!” (П.Тичина), “Пощади псам нема!” (М.Бажан), “Згиньте від меча!” (М.Рильський), “Кари!” (М.Терещенко).

Публіцистичність – визначальна ознака у перший період війни навіть віршів про матір, інтимної, пейзажної лірики, пісень, балад, елегій, послань, довірливих звернень, листів, присяг, посвят у поетичній чи модифікованій прозовій формі, як-от: “Відповідь бійцям на фронт”, “Українському народові” П.Тичини, “Бійцям Південного фронту” і “Лист Янки Купали” М.Рильського, “До рідних країв, до мого народу” М. Бажана, “Україні” А.Малишка, “До бійця”, “Пісня для мого друга Мартинюка” Л.Первомайського “Лист до земляків” В.Сосюри. “Моєму батькові”...

Так у жанрі документалізованої воєнної хроніки написані “Владикавказ” Л.Дмитерка, “Ляля Убийвовк” М.Нагнибіді, де ідейно-подієвий план заступає характерологічний і психологічно-філософічний. Фольклором підсилена розмита епічна думка в поемі М.Шеремети “Генерал Орленко”. Культурно-історичні аналогії використовує Марія Пригара в поемі “Ярославна” (1943). Усі подальші значні явища жанру поеми – рух художньої думки вглиб душевно-духовного космосу людини в екстремальних умовах. Навіть В.Сосюра, маючи вироблену ідейно-композиційну модель поеми, розтиражовану в кількох зразках, переносить філософські акценти своєї ліроепіки зі сфери загальносуспільної на особистісну – і навпаки: після плакатних “Син України” й “Кошовий” він пише поему “Мій син” (1942–1944), у центрі якої образ обтяженого провинною перед синами батька, тому й поему критикували за “безвольність” образу, тобто за все те недеklarативне, живе, що й надає ліричному герою людських рис. Про демократизацію жанру поеми попри все і вся свідчила й поява таких лірико-філософських поем, як “Зелений дім” Л.Первомайського (1944-1945).

Хоча загалом перевагу для масового оприлюднення мали ті жанри й форми, в основі яких лежить безпосереднє враження від подій, а не узагальнене їх зображення, яке пізніше трансформувалося і стало суттєвим формо-змістовим елементом воєнного епосу – поетичних циклів, ліро-епічних поем: П.Тичини – “Похорон друга” (1942), М.Рильського – “Жага” (1942), “Мандрівка в молодість” (1942–1944), М.Бажана – “Данило Галицький” (1942), В.Сосюри – “Мій син” (1942–1944), А.Малишка – “Полонянка” (1942), В. Швеця – “Галька” (1945), повістей, романів, у яких з’явилися узагальнюючі підходи до реалій

екстремального буття вгадуваної конкретної людини і цілого народу, ставало менше поширеної спочатку штучної романтизації, ідеологічного схематизму, що засвідчили оповідання Л.Первомайського, Ю.Яновського, твори із книжок прози К.Гордієнка, І.Ле, П.Панча, І.Сенченка, повість “Дума про Кравчиху” Л.Смілянського, новели зі збірки “Березовий сік” М.Стельмаха, “Записки розвідника” І.Багмута, маленькі новели С.Скляренка, друковані в журналі “Українська література”.

Починаючи з другої половини війни, так званого “корінного перелому” (листопад 1942 р.), відбувається тематично-проблемне, жанрово-стильове урізноманітнення художньо-публіцистичної творчості письменників. Зміцнюються, поглиблюються її реалістичні, соціально-психологічні основи, ширшає масштаб узагальнень. Вічний дух і тлінна плоть, людина і смерть, війна і доля – філософські теми нових художньо-публіцистичних творів письменників. Почуття благородного гніву переплетені зі стражданням і почуттям гідності, гордості за свій народ у поетично-публіцистичному відомому вірші П.Тичини “Я утверждаюсь!” (*Фашистська гидь, / Тремти! Я развертаюсь! / Тобі ж кладу я дошку гробову. / Я стверджуюсь, я утверждаюсь, / Бо я живу!*”), написаному у 1943 р., коли вся Україна і велика частина Радянського Союзу була окупована німецькими фашистами.

Елементами публіцистичного стилю загалом соцреалістичного канону пройнята “мала” проза цих років, що варте окремого дослідження: “Земля батьків” (1944) Ю.Яновського, “Мирні люди” (1943) Ю.Смолича, “Життя” (1944) Л.Первомайського, “Невтомне життя” (1945) О.Копиленка, ними перейняті і романи та повісті, написані протягом 1941–1945 рр., яких було, природно, небагато, адже для таких узагальнюючих художніх полотен потрібен був час і не польові умови. Серед великопрозових творів: “партизанський” роман “Євшан-зілля” (1943) Л.Смілянського, його повісті “Золоті ворота”, “Дума про Кравчиху” (1942), “Серце” (1943), “Софія” (1944), “Зеленогорський хрест” (1945), романи Н.Рибачка “Зброя – з нами!” (1943), В.Собка “Кров України” (1943), повісті “Ціна життя” (1945) В.Козаченка, “Україна кличе!” (1943) С.Скляренка...

Значну увагу воєнні публіцисти приділяли жанрові проблемної, аналітичної статті, присвяченій захистові національних святинь од руйнівників-окупантів, авторами яких були відомі письменники:– нотатки “По Україні” І.Ле, “Тут побували німці” О.Левади (Україна. – 1943. – №1-2), стаття “Культура українського народу і німецько-фашистські вандали” П.Тичини (Правда. – 1943. – 12 лист.), брошура “Варвари двадцятого віку” (1942) історика і публіциста К. Дубини, в якій із глибоким розумінням проблеми, на різючих і неспростовних фактах, цифрах переконливо розкрито цинізм і лицемірство німецько-фашистських окупантів, які стали такими завдяки гітлерівському шовіністичному, расистському вихованню, возведеному в ранг державної наступальної політики, основні постулати котрої викладені у сумнозвісній “Пам’ятці німецької перемоги”, знайденій у вбитого німецького офіцера восени 1941 р. і опублікованій в “Ленинградской правде” (1941, 28 жовт.). У статті узаконювалась жорстока й людиноненависницька “наука убивати”, а також система виховання з німецьких юнаків та юнок убивць, садистів і нелюдів у спецшколах та організаціях типу “Гітлерюгенд” і “Дойче югендфольк”.

У цей період надруковані публіцистичні праці К.Гуслистого “Розгром німецьких псів-рицарів під Дорогочином” (Україна. – 1943. – №1-2), “Максим Кривоніс” (Література і мистецтво. – 1942. – 31 берез.), “Іван Сірко” (Українська література. – 1943. – №1-2) М. Ткаченка.

Альтернативною ознакою кращих зразків української публіцистики воєнних років (від нотаток до художніх нарисів) ставало розкриття духовної, душевної, соціальної, природної сутності людини на війні, в екстремальних умовах,

симптоми, імпульси її героїчних вчинків, як-от кидання на амбразуру ворожого дзоту або під гусениці танка зі зв'язкою гранат, політ у любовий удар на ворожий літак, підривання мостів, поїздів ціною власного життя. Хоча в перший період війни для виходу на літературу такого високого, екзистенційного рівня у письменників бракувало і часу для об'єктивного відстоювання незвичайного матеріалу, досвіду художнього узагальнення, тому навіть в епічних нарисах “Київська битва” А.Малишка та “Капітан Чайка” А.Головка здійснено лише перелік причин, без індивідуальних, неповторних психологічних мотивацій, що привели їхніх героїв до подвигу, як-от у героя нарису О. Десняка “Втеча” – старшого політрука Руденка, чия розповідь про втечу з фашистського полону вражає, як “Доля людини” М.Шолохова. Цю ж публіцистику репрезентують життєві за змістом і оригінальні за формою кореспонденції та нариси С.Борзенка з Малої Землі (“Наші війська увірвалися в Крим”, “П'ятдесят рядків”), де “що не людина, то своя доля, свої схильності, звички, хвилювання і тривоги”. “У кожного з них була своя бойова неповторна біографія сміливця, про кожного з них можна було б написати книгу...” – зазначив про таку літературу у кореспонденції “Переможці” М.Стельмах.

У цих складних фронтових умовах по-новому охудожнювались вічні літературні теми, сюжети, проблеми, автори шукали нових, вибухово стислих форм вираження. Так, основна, доволі непопулярна на фоні романтизації окопних буднів, тема оригінальних типажам та композиційною тональністю оповідань І.Сенченка (“На винограднику”) – соціально-психологічні проблеми життя в тилу. З новою силою втілювались у художній публіцистиці загальнолюдські поняття, почуття, образи: як-от архетип Жінки, що поєднував у собі і образ Матері, Кохані, України, які чекають своїх воїнів-визволителів: “Слово про рідну матір” М.Рильського, “Матері забуть не можу” П.Тичини, цикл “Україно моя” А.Малишка, оповідання “Мати” О. Довженка, “В дорозі” В.Козаченка, “Син” Ю.Яновського. До того ж образ матері природно стоїть над світовою ідеєю як первинніший і органічний.

Ці ж духовно-змістові та формально-жанрові характеристики, незаперечна дієва функціональність (“слово – зброя”, “слово, що вело в бій”, “слово, що мобілізувало, надихало, підтримувало, виховувало, допомагало бити ворога” тощо) притаманні і радянській партизанській публіцистиці, як друкованій, так і радіійній (“фронт в ефірі”), презентованій трьома радіостанціями: “Радянська Україна”, імені Тараса Шевченка, “Дніпро”, а також документальному кіно, кінооператори якого залишили для історії конкретні, правдиві свідчення, кадри-факти. Перший кінорепортаж (“З фронтів Вітчизняної війни”) Українська студія хронікального фільму випустила ще на початку вересня 1941 р. При штабах усіх фронтів, у військових частинах і з'єднаннях армії були створені спеціальні кінооператорські групи. Загалом на фронтах працювали 50 операторів українських кіностудій. За період війни вони відзняли 300 документальних фільмів і кіносюжетів. Особливу художньо-інформативну цінність мають документальні фільми О. Довженка “Битва за нашу Радянську Україну” (1943) та “Перемога на Правобережній Україні” (1945).

Разом із творенням нових легенд, міфів про “непереможність захисників Вітчизни” історично обумовлена запитамі воєнної доби публіцистика закономірно вимагала іншої, діаметрально протилежної характеристики масово-комунікаційного тексту: тісної близькості до зображуваного, фактографічної та емоційної правдивості, дохідливості, документальності чіткості; як об'єктивної (звернення прози й поезії до показу реальних подій і людей), так і суб'єктивно-ліричної: поширення різноманітних форм фронтових нотаток, записок із військорівського блокнота, особистих іменних свідчень і, разом із тим, щирості, задушевності, приклади чого – поезії А.Малишка “Послання Олександрю Твардовському”, його ж вірш, присвячений товаришеві дитинства, “Був у мене

друг хороший”, доньці “Валюшці”, чи вірш Л.Первомайського “Солов’ї” (пам’яті комісара Макарова), його “Лист із Будапешта”.

Утім саме з вуст українських радянських письменників не припинялися публіцистичні цькування, прокляття тих національно свідомих і також патріотично налаштованих митців, які були на другому боці барикад, – в ОУН-УПА і прагнули бачити українців не в більшовицько-російській чи фашистсько-німецькій імперіях, а у незалежній, вільній державі – Україні.

В останній період війни українські публіцисти засвоювали нові теми, “умовлені пафосом визволення й наближенням до Перемоги” (“Чужина” Л.Дмитерка, “Він і вони” М.Доленга, триптих “На Одері” В.Мисика, “В Німеччині” М.Дашкієва), серед яких і тема народних жертв з образами полонених жінок і дітей (кілька віршів А.Малишка, “Галька” В.Швеця, “Олеся” Я.Шпорти). Переможне закінчення війни оприявлене у публіцистиці й радістю через вигнання ворога за межі СРСР, і сумом через руйновища, залишені окупантом на землі України (“Київські етюди” М. Бажана), тобто битва “заради життя, щастя і свободи” стає вже ідеєю творів не лише про ратний, але й трудовий героїзм: “На пожарищі люди уже новий будують дім” (Л.Первомайський). Мотив наближення мирного життя звучить у віршах А.Малишка, О.Підсухи, В.Сосюри.

Радянські письменники-публіцисти писали про моральний гарт, відроджену гідність, здобуту на війні високість духу, відчуття ми-єдності з друзями і шліфованої ненависті до ворогів: “В огні вся нечисть погоріла, вся гідь пов’ялана ножі – осталося чисте срібло тіла і щире золото душі” (І.Вирган), “Що для безсмертя народилось, від зброї смертних не умре! Ми всі збратались і зсестрились, Новим ов’язавши старе” (М.Рильський).

Попри таку справжню поезію, тогочасна періодика наповнена й апологетичними текстами на честь компартії і її “вождя – великого Сталіна”, йому присвячені й цілі колективні “величальні” книжки, серед авторів яких чи не всі тоді живі класики української літератури.

Знову, як і на початку війни, у суспільну свідомість українського народу та й цілого світу впроваджується ідея “досконалості” радянського ладу в його сталінському “виконанні”, супротивна сокровенним сподіванням як націй-переможців, так і націй-переможених. Перед цим переродженням, перетворенням гуманістичних енергій, поверненням на круги своя, література виявилася безпорадною і сама невдовзі стала жертвою процесу “закручення гайок” після відносної демократизації в кінці війни.

Хоча в цей період війна не завершується для українців, які воювали на іншому боці барикад – в УПА. Вони чекали американо-радянської війни, котра, як відомо, не відбулася і припинили воєнізований опір Радянському Союзу аж у 1950 р. Хоч окремі невеликі загони УПА продовжували діяти до середини 50-х рр. УПА та ОУН на Україні перестали існувати як організації саме після смерті Шухевича [5, 133-134].

Загалом фронтова тема у творчості письменників-класиків і тих, чиї імена як публіцистів зазвучали в період війни (М.Біба, С.Голованівський, П.Дорошко, А.Кацнельсон, О.Левада, М.Нагнибіда, І.Нехода, Л.Первомайський, М.Стельмах, М.Упенік, В.Швець, М.Шеремета), мала дві визначальні тональності в духовному звучанні: в перші роки війни – трагічну спрямованість, і оптимістичну – пізніше, які для деяких письменників були означені німецьким полонем (І.Муратов, В.Мисик) і післявоєнними проблемами з радянською владою, радянськими виправно-трудовами таборами (І.Вирган).

Перша (оптимістична) публіцистика репрезентована короткими жанрами: замітки, репортажі, нарисові замальовки (“бойові епізоди”), листівки, у яких героїко-романтичний пафос домінував над фактичним життєвим матеріалом. В наступні роки війни (після “корінного перелому”) воєнна дійсність

освоювалася письменниками-публіцистами адекватніше, стриманіше, правдивіше, зростає кількість реалістичних зображень типових характерів у нетипових обставинах, синтезованих вражень і переживань, тобто з'явилося більше ґрунтовних аналітичних статей, кореспонденцій, памфлетів, нарисів – цього, за визначенням Л. Новиченка, “щоденного і тривкого, “чорного хліба” літератури у всякі часи, а в незвичайні, у воєнні – особливо” [1].

Багато письменників, серед яких П.Артеменко, В.Булаєнко, Д.Вакаров, О.Гаврилюк, К.Герасименко, Л.Зимний, Д.Каневський, І.Коперник, Л.Левицький, Ф.Мицик, Д.Надіїн, І.Нехода, П.Рудь, Є.Фомін, Ф.Швіндін, М.Шпак, М.Шуть, загинули на цій війні, залишивши, як-от Кость Герасименко, про життя в оточенні смерті такі-от зворушливі поетичні рядки, присвячені дружині та дочці Марині: *“А коли я владу від рани, / Вражі знищуючи сліди, / Ти на полі, серед туману, / На стерні десь мене знайди”*. Або – строфа з вірша В.Булаєнка: *“Осінь в димах. Підводь, мати, коня. Витри сльози. – Війна навколо Сиву шапку потяг зняв Над німим і печальним полем...”*. Такі вірші – з ознаками публіцистичності в широкому розумінні жанру – мали і мають усі підстави стати народними піснями.

“Зважаючи на те, що легенда про поета (казав ще Платон) твориться із трьох складових: біографії, фотографії поета і його бібліографії (тобто самих творів, чи, як зараз модно говорити, текстів), зупинимось на самих віршах загиблих поетів-фронтовиків <...>, які з погляду сучасного модерніста, може, не філігранні за формою, грубо тесані, як саме життя під кулями, ідеологічно заангажовані за змістом, але ж геніальність – це величність, а не досконалість, бо досконала за формою і куля, а розхристана вишня, яка цвіте і плодоносить, – велична, тому й геніальна <...>. За формою це, як правило, традиційні, дво- чи трьохстопні, із перехресним римуванням строфи, зміст яких інтимний: батьківщина, кохання, мама... або ж патріотично-бойовий, закличний: партія, комсомол, Країна Рад, Ленін, Сталін, звертання до героїчних образів Громадянської та Першої світової війни: Чапаєва, Котовського”, – зазначаємо у передмові “Пісня над обелісками”: українські переклади віршів поетів різних національностей, які загинули у Великій вітчизняній війні” [9, 9], до якої увійшли твори 214 поетів.

Після завершення війни на окупованих територіях і початком “визвольної місії Радянської Армії”, внаслідок якої в багатьох країнах Східної Європи на зміну нацистським встановлено прокомуністичні сталінські тоталітарні режими, однією з основних тем публіцистики стали теми ставлення до радянського солдата-визволителя, до визволених народів і до німців як нації, тобто розділення у свідомості переможців поняття німця і фашиста, тому в офіційній радянській публіцистиці “наука ненависті”, заклики “помсти катам, помсти!” були адресовані власне фашистам, а про світову місію, загальнолюдський контекст боротьби українського радянського народу із німецьким фашизмом П. Тичина закликав у часописі “Комуніст” іще 15 листопада 1942 р.: “Борися, мій народ, борися! Все, що ти робиш сьогодні, – робиш не тільки для себе, а й для всього людства в цілому!.. Борися, народ мій, борися! Все, що ти робиш сьогодні, в майбутньому для всього світу розквітне яблуною миролюбною, запашною”. Ті ж самі думки зчитуємо у “З угорського щоденника” Л. Первомайського, знаходимо у статтях, кореспонденціях, репортажах, памфлетах, картинах останніх місяців війни, які, як і загалом воєнна публіцистика, творені в екстремальних умовах (окоп, землянка, літак...), стали не завжди стилістично бездоганним, але межово живим літописом війни – історично-документальною цінністю, збереженою в комплексах тогочасних газет, журналів, альманахів, серед яких “Україна визволяється”, “Україна в огні”, “Гневное слово”, у колективних збірниках, виданих у Москві, в Ленінграді російською мовою: “Говорит Украина”,

“За землю українську”, “За родную Украину”, “Украинские писатели против фашизма”, у публіцистичних брошурах серії “Фронт і тил”.

Тема війни вже не залишала літературу й мистецтво. Так, наприклад, роман “Прапорonoсці” прославив після війни ім’я О.Гончара – письменника нової генерації, чимало представників якої хоч і воювали, увійшли в літературу в перші повоєнні роки саме творами про війну.

Дослідження публіцистики – це своєрідний типологічний аналіз ідеологічної боротьби “ізмів” (антибільшовизм, антисемітизм, антифашизм, антиамериканізм) з різним рівнем художньої майстерності, філософсько-психологічного узагальнення, у різних суспільно-політичних системах координат.

Тому, вчитуючись у різножанрові твори воєнного періоду із незмінним публіцистичним настроєм, де відображено боротьбу ідей, техніки, людського духу, расових, класових, гендерних стереотипів, культури і цивілізації загалом на справді світовому рівні, ще раз переконуємося, що публіцистика – найоб’єктивніше дзеркало суспільного життя часопростору. За роки війни вона, попри увесь жорстокий тиск цензури, засвоївши великий і тоталітаризований художньо-інформаційний простір, еволюціонувала від плакатних гасел, ідеологічних лозунгів, штучного ліричного героя до створення героїчного епосу, художнього аналізу ідейно-естетичного відродження духу вільної особистості, усього народу, віднайдення і показу зв’язків між особистим і загальнолюдським, національним, демократизація, розкріпачення, гуманізація суспільного мислення. А художня рафінованість, незалежність окремих публіцистичних творів цього часу від ілюстративних функцій, глибина і тривожність думки, естетична орієнтація на вершини світового мистецтва дають право писати про поетичну, прозову, навіть драматургічну публіцистику воєнних років як про самостійний напрям у літературі.

У властивій своєю екстремально межовою, екзистенційною концентрацією “життєвого потягу” (А.Тойнбі) кожної людини, зокрема і націй, публіцистиці періоду війни, як бачимо, задіяний, розвинений весь відомий на той час арсенал літературно-мистецьких засобів, стилів, жанрів, щоби висвітлити й уславити солдата, борця, патріота і піддати зневазі всіляку агресію, мілітаризм, людиноненависницьку суть окупаційних режимів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бій ішов святий і правий: Українська радянська література в роки Великої Вітчизняної війни* / Під керівн. акад. А. М. Новиченка. – Київ: Дніпро, 1986. – 261 с.
2. *Голова Президії ВР УРСР М. Гречуха, Голова РНК УРСР А. Корнієць і Секретар ЦК КП(б)У М. Хрущов. До українського народу // Комуніст.* – 1941. – 7 липня.
3. *Голубенко І.* “Коли ми вмирали, нам дзвони не грали... ОУН–УПА в боротьбі за державність України. 1942–1953 рр.” – “Дзвін”. – 1993. – № 2-3.
4. *Довженко О.* Україна в огні. Кіноповість. Щоденник. – Київ, 1999.
5. *Жуковський А., Субтельний О.* Нарис історії України. – Львів: Вид-во наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові, 1991. – 230 с.
6. *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993.
7. *Митинг інтелігенції столиці України // Известия.* – 1941. – 28 юнія.
8. *Павлюк І. З.* Українська легальна преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя 1917-1939, 1941-1944 роки: Монографія. – Львів: Каменярь, 2001. – 286 с.
9. *Пісня над обелісками: Вірші різнонаціональних поетів, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни* / Упоряд. Д. С. Григораш, передм. І. З. Павлюк. – Київ: Фенікс, 2006. – 568 с.
10. *Степан Бандера: Збірник матеріалів і документів.* – Київ: Український Інститут національної пам’яті, 2009.

Отримано 10 грудня 2015 р.

м. Львів